

Ömer Demir. *Akıl ve Çıkar: Davranışsal İktisat Açısından Rasyonel Olmanın Rasyonelliği*. İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2. Baskı, 2018, 216 sayfa.

Fatma Nur ŞAHİN¹

Özet:

İktisadi insan gerçek bir varsayım mıdır? Bireyler için rasyonellik ile çıkarı peşinde koşmak aynı şey midir? Çıkarı peşinde koşan insan toplum yararına bir iş yapıyor olabilir mi? Rasyonel olan değişmez midir? Ana akım iktisat teorisi etkisi altında verilen eğitimlerle bu sorulardan kaçış mümkün gibi görünse de bu gibi soruların iktisat alanı ile ilgilenen kişilerin gündemine sıklıkla geldiği söylenebilir. İktisadi varsayımların gerçek hayattan kopukluğu, analiz sonuçlarını sorgulanabilir hale getirmektedir. Bu yazıda Ömer Demir'in temel iktisadi varsayım olan rasyonelliği çeşitli sorgulamalara tabii tuttuğu 'Akıl ve Çıkar: Davranışsal İktisat Açısından Rasyonel Olmanın Rasyonelliği' adlı eseri kritik edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Davranışsal İktisat, Homoeconomicus, Rasyonellik

Jel Sınıflandırması: A13; B40; D91

İktisat alanında profesör Ömer Demir, İktisat ve Ahlak, Davranışsal İktisat, Kurumsal İktisat, Din Ekonomisi gibi alanların yanı sıra Bilim Felsefesi ve İktisat Metodolojisi alanlarında eserleri literatüre kazandırmış bir bilim insanıdır. İlk basımı 2013 yılında olan Akıl ve Çıkar kitabı ile iktisadın temel varsayımlarından rasyonelliği iktisadi perspektiften mercek altına alan Demir, kitabın amacını temelde iki soruyu aramak şeklinde açıklamaktadır. Sorulardan ilki rasyonelliğin insan davranış ve tercihlerini açıklamada ne kadar yeri olduğu üzerine, ikincisi ise rasyonellik kabulünden yola çıkılırsa insanların neden hata yaptığı üzerinedir (s. 11). Rasyonel insan, iktisadi modellemenin yapıtaşısı konumundadır. Sosyal bilimlerin insanı konu alması ve insan davranışının analiz edilebilme gerekliliği bilim olma yolunda rasyonel insan betimlemesi ile çözümlenmeye çalışılmıştır. İktisat teorisinin, doğa bilimlerinde olduğu gibi,

¹ İstanbul Üniversitesi İktisat Bölümü Doktora Öğrencisi, Maruf Vakfı İslam Ekonomisi Enstitüsü Araştırmacısı
fatmanurrdemirhan@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5190-741X>

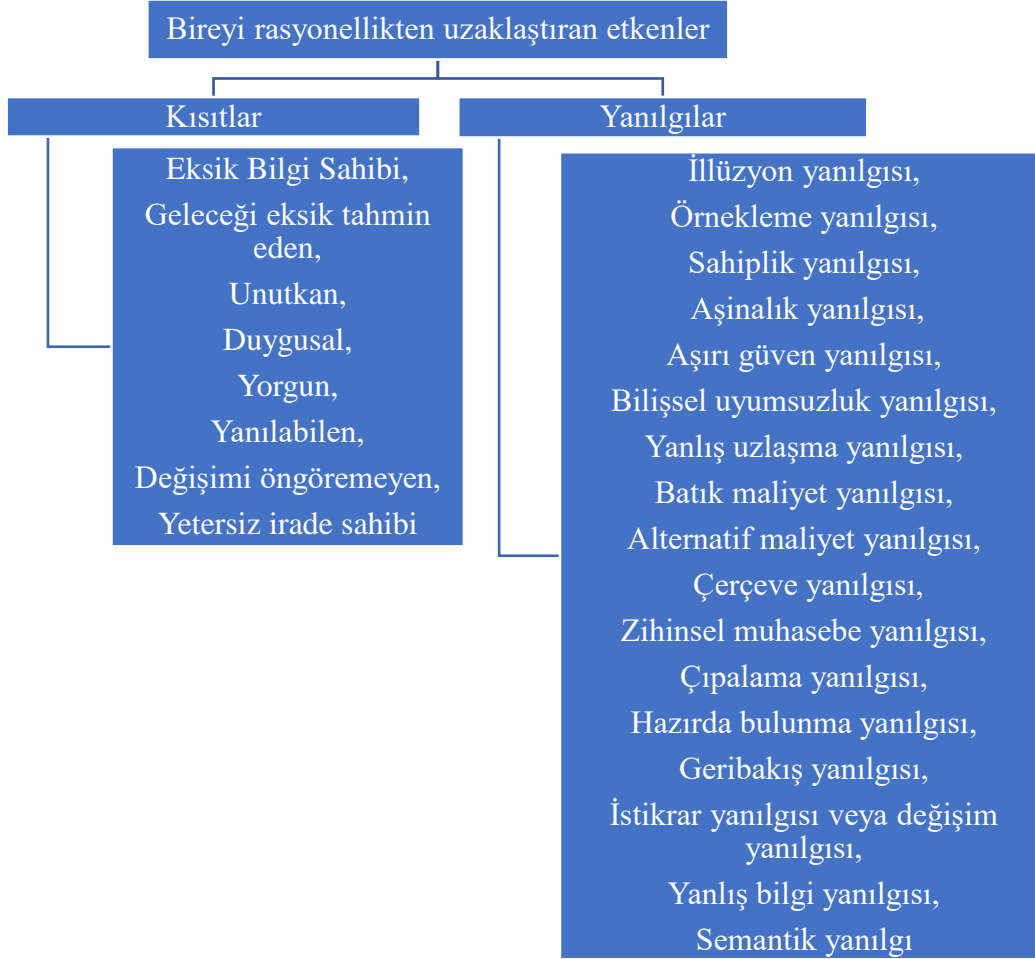
matematiksel analizler yapabilmesine olanak sağlayan “akılcı insan tipolojisi” gerçeklikten uzak olduğu gerekçesiyle sıklıkla tenkit edilmiştir. Bu ise kavramın zamanla *sınırlı rasyoneliteye* dönüşmesine sebebiyet vermiştir. Demir, iktisadın “rasyonel insan” varsayımının gerçekliğe uygunluğunu sorguladığı eserinde kavramı çeşitli yönleriyle ele almıştır.

Demir, rasyonelliğin tanımını Sosyal Bilimler Sözlüğü (2015)’ne atıfla yapmaktadır. Bu tanıma göre rasyonellik “*Bir düşünce veya eylemin mantık kurallarına uygun gerçekleşmesi ve genel deneyimle çelişmemesi*” dir (s.58). Eserde yapılan bir diğer tanıma göre “akla uygunluk, deneyime uygunluk ve yararlılık” rasyonelliktir (s.75). Kitabın temel tezini ise Demir řu şekilde açıklamaktadır;

“Bu kitabın temel tezi, insanoğlunun geliştirdiği toplumsal kurumların çoğunun bireylerin rasyonel davranışını mümkün kılacak ortamı oluşturmak, bunun için gerekli bilgi, irade ve motivasyonu sağlamak amaçlı düzenlemeler olarak değerlendirilebileceğidir.” (s. 200)

Verilen bilgiler öncülüğünde kitabın bölümlerine dair içerikten bahsetmek yerinde olacaktır. Kitap üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm ‘İktisadi İnsan ve Gerçek İnsan’ başlıklı bölümdür. İkinci bölüm ‘Rasyonellik ve Bilişsel Yanılgılar’ adlı bölümdür. Son bölüm ise ‘Rasyonel Olmanın Rasyonelliği’ bölümüdür. Demir iktisadi insanın rasyonel ve kendi çıkarını gözeten insan olduğunu belirttiği ilk bölümde temel olarak üç farklı problem ele almaktadır. Bunlardan ilki insan eğer iktisadi insan gibi bir birime bölünebiliyorsa, sosyal insan, kültürel insan gibi birçok farklı birimin birleşmesi bütün olarak insanı oluşturacaktır. Karar alma süreçleri ise birçok farklı insan biriminin bir araya gelmesi ile sonuçlanır. Bu süreçte iktisadi insanın karar alırken ne kadar baskın olduğu problemlerin ilkidir. İkinci bölüm kişisel çıkarın sınırının belirgin olmayışı problemini ele alır. Üçüncü bölümün temel problemi ise rasyonelliğin sadece iktisadi insana özgü olup olmadığı sorgulamasıdır (s. 28, 29). Bu bölümde sorular araştırılırken piyasa ve görünmez el ile uyum ve çatışma ikilileri üzerinde durulmuştur. Görünmez elin toplum tarafından yanlış olarak nitelenen insan isteklerini yerine getirerek toplum yararına katkı sağladığını belirten Demir, meşru görülen sınırlar içerisinde güdünün yönlendiği faaliyetlerin yararını vurgulayarak görünmez ele yapılan haksız ithamları eleştirmektedir (s. 35, 37). Öte yandan Demir, ekonomik gelişmenin uyumdan daha çok beslendiğini fakat zaman zaman çatışmanın da sahnede olduğunu belirtmektedir. Çünkü yazara göre çatışma uyumdan daha maliyetlidir (s.40, 41). Kitabın ikinci bölümü Rasyonellik ve Bilişsel Yanılgılar başlıklı bölümdür. Bu bölümün amacını yazar iktisadi rasyonelliğe odaklanarak ideal olarak görülen bu durumun gerçekleşmemesinin altındaki sebeplerin irdelenmesi olarak açıklamaktadır (s. 53). Bu bölümde rasyonelliğin bir yanılmazlık hâli olmadığının vurgulanması önem arz etmektedir.

Bireyler her ne kadar rasyonel tercihlerde bulunsalar dahi istenmeyen sonuçlar meydana gelebilir (s.74). Öte yandan bireyi rasyonellikten alı koyan durumlar kısıtlar ve yanlışlar olmak üzere iki ana başlık etrafında toparlanmıştır. Kitapta ele alınan kısıt ve yanlışlar aşağıdaki şekilde verilmektedir. Demir, tam rasyonelliğin olandan ziyade arzulanan olduğunu belirtmektedir (s. 77,78).

Şekil 1 Rasyonelliğin Kısıtları ve Bilişsel Yanlışlar kısımlarından başlıklar alınmıştır (s. 77-141).

Rasyonelliğin iyi bir şey olduğu ve kısıtlarla yanlışların ise rasyonellikten uzaklaştırdığı hususlarının ele alındığı ikinci bölümden sonra Demir, üçüncü bölümde rasyonelliğin bu iki olgudan tamamen arınması ile tam rasyonelliğin mümkün olup olmadığını sorgulamaktadır. Kitabın son bölümü olan Rasyonel Olmanın Rasyonelliği başlıklı kısım kurulan bu zeminde iki temel soruya cevap aramaktadır. Bunlardan ilki insanların kısıt ve yanlışların farkında olup olmadıkları; ikincisi ise doğru olanları yapmada ortaya çıkan zorlukların rasyonelliği ne yönde etkilediğidir (s. 145). Bu bölümde Demir, rasyonel olmanın getirdiği maliyetlerle irrasyonel davranışın getirilerine yoğunlaşmıştır. Rasyonellik ve irrasyonellik kavramsallaştırmasıyla bireylerin yanlış olduğunu düşündükleri davranışları yaparak kazanç sağlamalarını açıklayan

Demir'e göre toplumsal olarak sakıncalı eylemlerin bireysel olarak kazançlı olması aslında bir rasyonellik olarak karşımıza çıkmaktadır (s.155-159). Ayrıca kişilerin kendi irrasyonelliklerinin farkında olmaları sebebiyle rasyonele yakınsamak için çeşitli destek mekanizmalarına tabii olduklarını belirten Demir, bu mekanizmaları bilgi desteği, kural desteği, tercih desteği, inanç desteği, irade desteği, motivasyon desteği olmak üzere altı sınıfa ayırarak incelemiştir.

Demir'in eseri incelendiğinde eleştirilere ve irrasyonel davranışlara yer verilmesine karşın iktisadi rasyonelliğin olumlu görüldüğü bir zihin ile yazıldığı belirgindir. Kitabın sistematik yapısı ve konuyu etraflı bir şekilde ele alışı gözlemlenen ilk niteliklerdir. Akademik bir üslup olmasına karşın kullanılan sade dil, literatürün ağırlığını dengelemiş ve okuyucu kitlesini ilgili olan herkesin anlayabileceği şekilde genişletmiştir. Bunun yanı sıra şekillerle desteklenmiş olan anlatım, okuyucuya içeriğin daha iyi aktarılmasına imkan vermiştir. Her bölümün başında ilgili kısımda cevapları aranacak sorunsalın net bir şekilde okuyucuya aktarılması metodolojik anlamda kıymetlidir. Kanaatimce okuyucunun beklentisini şekillendirmeye yarayacak bu metod okunacak metne ilgiyi arttırmakta ve okuyucuya kendi içerisinde düşünme-cevap arama olanağı sunmaktadır. Kitap boyunca kullanılan çok çeşitli örnekler ve ilgili hususlarda derinleşmek isteyenlere okuma önerileri yapılması literatür bilgisinin okuyucuya aktarımını desteklemiştir. Burada dile getirilmesi gereken eleştiri ise literatürün zaman zaman güncelden kopmasıdır. Özellikle saha araştırmalarında güncel araştırmalardan uzak kalınması hızlı bir şekilde değişen sosyolojik yapı içerisinde okuyucu için örneklerin kabul edilmesi önünde engel teşkil etmektedir. Bu minvalde yapılan yeni araştırmaların olup olmadığı ve eğer mevcut yeni araştırmalar varsa bulgularının neler olduğu merakını kitap tatmin edememektedir. Ayrıca kitap 2013 yılında olan ilk baskısında dahi güncel literatürden kopukluk sorunu yaşarken ikinci baskısının beş yıl sonra olması bu kopukluğu derinleştirmiştir.

Yazara göre, Rasyonel insan varsayımının sosyal bilim olan iktisatta ölçümleme yapmaya olanak tanınması, iktisadın matematik dilini yoğun bir biçimde kullanımını beraberinde getirmiştir. Doğa bilimlerini takip etmekte diğer sosyal bilim alanlarına nispetle başarılı addedilen iktisat, kullandığı yöntemlerle zaman içerisinde diğer sosyal bilim disiplinlerinin sorunlarını da ilgi alanları arasına katmıştır. Böylece iktisat diğer sosyal bilim alanları üzerinde hegemon bir güç halini almıştır (s.18, 19). Rasyonelliğin kilit rolüne odaklanan Demir, çalışması boyunca kavramın ne olduğuna ve nasıl anlaşılması gerektiğine dair arayışını sürdürmüştür. Sonuçta rasyonelliğin çok dar bir anlam alanına sıkıştırıldığında insanı mekanikleştireceği, çok geniş bir alana hitap etmesi durumunda ise totolojiye dönüşeceğini

ifade eden Demir, iki uçtan kaçınarak itidalli duruşu benimsemenin en iyisi olacağı yönünde karar kılmış gibi görünmektedir (s. 202). Kurumsal yapının rasyonelliği beslediği tezi üzerine yazılan bu kitap, geniş bir çerçeveden rasyonellik incelemesi yaptığı için özellikle Türkçe literatür açısından önemli bir kaynak konumundadır.